Dr. Szabó Zoltán: Közjavak, szövetkezet

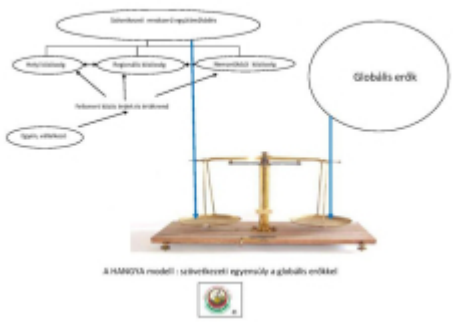

A szövetkezet létrejöttének az indítéka mindig egy-egy gazdasági szükséghelyzet, amit ha öntudatosan és reálisan fognak fel az érdekeltek és képesek arra, hogy bizonyos önkorlátozásokat felvállalva segítsenek magukon.

KÖZJAVAK, SZÖVETKEZET

DR. SZABÓ ZOLTÁN

Kulcsszavak: Közösségi agrárpolitika, társadalmi szolgáltatások, termelői közösségek, szövetkezeti elvek és értékek, jog

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A 2014-2020 közötti Közösségi Agrárpolitika tervezetének szemléletmódjában jelentős mértékben előtérbe került a „zöldítés”, mint a társadalom által az agrártevékenységtől elvárt, a társadalom egésze számára szabadon hozzáférhető közjó megteremtése, védelme. A „zöldítés” követelményei a tervezetben azon közjavak megóvását, illetve védelmét szolgálják, amelyek a termelés biológiai, fizikai környezetében jelennek meg, illetve azzal összefüggésben jellemezhetők. A közjavak fogalma általános szinten ugyanakkor nem szűkíthető le az anyagi természetű javakra. A közjószág, mint közgazdaságtani fogalom, csak annyit jelent, hogy olyan hasznos dologról van szó, amelynek a fogyasztásából senki sem rekeszthető ki. Ilyen értelemben egyes társadalmi szolgáltatások, mint immateriális javak maguk is közjavakként jelenhetnek meg, ha az az általános jellemzőjük, hogy a szolgáltatásokhoz való hozzáférés versengés és kirekesztés nélkül valósul meg.
A 2014- 2020 közötti KAP tervezett vidékfejlesztési intézkedései között ilyen

jellegűnek tekinthetők a termelői együttműködések ösztönzésére, és a LEADER közösségekre irányuló elképzelések. Az intézkedésekben megvalósítható szolgáltatások versengés- és kirekesztés- mentes hozzáférése e tevékenységek esetén leginkább abban az esetben teremthető meg, ha megvalósításuk során a szövetkezetek nemzetközi alapelveiben rögzített szempontok érvényesülnek. Ezért EU-s források lehívása érdekében lényeges, hogy a 2014-2020 közötti magyar agrár- és vidékfejlesztési tervek kialakításának időszakaszában a hazai jogalkotás a szövetkezeteknek a közjavak megteremtéséhez való viszonyát felismerve alakítsa a szövetkezeti törvényt, amely jelenleg ezen elveket nem érvényesíti teljes körűen.

ZÖLDÍTÉS, A KÖZÖS AGRÁRPOLITIKA ÜZENETE

Az Európai Bizottságnak „A KAP jövője 2020-ig” című, 2010 novemberében közzétett COM(2010) 672/5 számú dokumentuma a 2013 utáni agrárpolitika egyik meghatározó kihívásának tekintette az európai társadalom alapvető közjavak irányi igényeinek kielégítését. Amikor e dokumentum a közjavakat említette, épített a koncepció kidolgozását előkészítő nyilvános vitát összefoglaló anyagban (Európai Bizottság, 2010) foglaltakra. A nyilvános vita tanulságait összegző anyagra alapozva a „zöldítés” indokoltságát az anyag 7.1.3. pontjában megfogalmazott következő - társadalmi igényként jelentkező - megállapítások támasztják alá:

„Környezetvédelem és közjavak
• Jóllehet a KAP még javarészben egy farm-támogatási politika, jelentős számú válaszadó tekintette a környezetvédelmet, tájvédelmet, mint jövőbeni centrális tevékenységet a vidéki közösségek, a biológiai sokféleség és a természeti erőforrások (víz és talaj) fenntartásában;
• Szorosabb kapcsolat kell a gazdáknak nyújtott támogatások és a környezeti szolgáltatások között;
• Ráadásul széleskörű egyetértés volt abban, hogy a gazdáknak az általuk nyújtott közjavakért és közhasznokért kompenzáció szükséges, mivel azokat a piaci ár nem fedezi;
• Sokak szerint a mezőgazdasági termelők részére további jövőbeni feladat az éghajlatváltozás enyhítését szolgáló és az új megújuló energiaforrásokra irányuló tevékenység;
• Kiemelt hangsúlyt kell helyezni egyes al-ágazatokra, mint például: biomassza, a hulladékok felhasználása; az erdészeti alapú iparágak fejlesztése; az akvakultúra előmozdítása.”

Ugyancsak a KAP 2013 utáni irányainak meghatározása érdekében az agrárágazat által nyújtandó közjavakkal kapcsolatosan egy részletes elemzést a londoni székhelyű Európai Környezeti Politikáért Intézetnek (IEEP) a Bizottság által megrendelt tanulmánya (Cooper, Tamsin- Hart, Kaley - Baldock, David 2009) végezte el. Az elemzés olyan 11 közjavat azonosít, amely agrárágazati tevékenységhez kapcsolódik, így: a mezőgazdasági tájat, a biológiai sokszínűséget, a vízminőséget és a víz hozzáférhetőségét, a talaj funkcionalitását, az éghajlat stabilitást (beleértve a széndioxid-tárolást és az üvegházhatású gázok kibocsátását), a levegő minőségét, az árvíz visszatartó képességet, a tűzvészek fékezésének képességét, a vidéki vitalitást, az élelmezésbiztonságot, az állatjólétet- és egészséget. A szerzők egyidejűleg azt is egyértelművé teszik, hogy az első nyolc közjó köthető közvetlen a környezet fizikai, biológiai, azaz anyagi minőségéhez, az utolsó három csak szélesebb társadalmi értelemben értelmezhető.

Mindezek eredményeképpen maga a KAP jövőjéről szóló COM(2010) 672 jelű koncepció a kihívások között a környezet- és éghajlat-változás kapcsán lényegében felsorolja a fenti közjavakról való gondoskodás fontosságát, majd a fenntartható növekedésre adandó válaszként ráirányítja a figyelmet arra, hogy mindez összefüggésben van az „Intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés EU 2020 stratégia” megvalósításával is. A KAP jelenlegi két pilléres rendszerében ezen alapulóan került megfogalmazásra a közvetlen kifizetések eddigi követelményeinek változása, a „zöldítés” azaz, hogy a kifizetések egy része csak abban az esetben lesz hozzáférhető a gazdálkodó számára, ha a környezeti fenntarthatósággal összefüggő feltételeket teljesíti.

MI IS A KÖZJÓSZÁG?

A közjavak (vagy másként közjószágok) általánosan használt értelmezése szerint olyan javak és szolgáltatások, amelyek a mindennapos élet és a termelés normális működéséhez elengedhetetlenül szükségesek, ugyanakkor megfelelő kínálatuk biztosítása piaci mechanizmuson keresztül jellemzően nem megoldott. Ennek főbb okai:

• A közjavak létesítése, fenntartási, működési költségei objektív okok folytán meglehetősen magasak.
• Nem vagy csak nehezen lehet azonosítani az ellenérték megtérítésére kötelezhető fogyasztókat.
• Nem egyértelműen, illetve nehezen határozható meg a szolgáltatással arányos ellenérték meghatározása.
• Jellemző rájuk a „potyautas-magatartás”.

• Bevételeik begyűjtése bizonytalan, a megtérülési idő hosszú.

A javak közjavakká válása tehát összefügg azzal, hogy – főleg a felsorolt okok miatt - az adott javak és szolgáltatások piaci mechanizmusok között jövedelmezően nem nyújthatók, illetve kínálatuk elégtelen lenne, így a kínálat megvalósítása a köz, jellemzően az állam feladata lett. Ugyanakkor állami ellátási feladat esetén e feladathoz a pénzügyi hátteret az egész ország hozzájárulása, adózása adja, amit a közjavak révén természetbeni juttatások formájában visszaterel az adózó polgárokhoz. Ez a mechanizmus látszólag egyensúlyt teremt az adófizető állampolgár és az állam között, azonban az az ellentmondás nehezen küszöbölhető ki, hogy jelenleg nem tudjuk a közjavak közgazdasági értékét objektíven és függetlenül mérni. Az externáliák méréséhez hasonlóan – különösen a nem anyagi jellegű közjavak esetében - nem állnak rendelkezésre minden szempontból objektív és kvantitatív eszközök, hogy milyen értéket képvisel például egy kultúrtáj vagy a biológiai sokféleség. Ugyanakkor az anyagi természetűeknél még lehetséges a létrehozási, vagy korrekciós költségek alapján történő becslés alapján történő közelítő érték meghatározása. Különösen érzékeny e kérdés abból a szempontból, hogy az állami feladatok (esetenként forrásallokációk) átláthatósága a közjavakkal összefüggésben alapkövetelménynek minősül. Felvetődhet tehát a kérdés, hogy az objektív mérhetőség hiányában az adófizetőknek közjavak formájában visszajutatott termék vagy szolgáltatás arányosnak tekinthető-e az adófizetők terhelésével ?

A közjavakat jellemző sajátosságként az elemzők leginkább a nem- versengő fogyasztást, a kizárhatatlanságot (másként fogalmazva a fogyasztás egyéni szintet meghaladó mértékét), az extern hatásokat, a javak oszthatatlanságát és kínálat nem- piaci szereplőkön keresztül, az állami (vagy a non-profit) szektoron keresztül történő megteremtését emelik ki. Emellett értelemszerűen - a felsoroltakból következően - a nyilvánosság is jellemző összetevője a közjavak tartalmi értelmezésének. Az 1. táblázat ezen alapulva összegzi a közjavak egy lehetséges tipizálását.

Magánjószágok esetén mind a kizárás, mind a rivalizáló fogyasztás jellemző. Bármely piaci termék értékesülése esetén igaz az, hogy a vevő, azaz új tulajdonos más potenciális vevőkkel versengve kerül birtokba, és tulajdonjogával másokat a birtoklásból kizár.

Klubjószágról akkor beszélünk, ha a kizárás megvalósítható, holott a fogyasztás nem rivalizáló. Ilyen például az előfizetést igénylő műholdas televízió-csatorna. Az egyik néző semmivel sem élvezi kevésbé a műsort, ha mások is nézik, ugyanakkor az előfizetés megszüntetésével a hozzáférés megszűnik.

Nem tiszta, vagy vegyes közjószágok esetében a kizárás nem valósítható meg, így a rivalizáló fogyasztás miatt túlfogyasztásról beszélhetünk. Így például a szép természeti táj turizmuson keresztüli szabad hozzáférése előidézhet olyan helyzetet, amikor az érdeklődők nagy létszáma miatt olyan zsúfoltság alakulhat ki, ami az egyes emberekben a táj élvezetének érzetét csökkentheti.

A tiszta közjószágok esetében nem alakul ki sem rivalizáció, sem kizárás. Egy egészséges ökoszférában ilyen a tiszta levegő: amit az egyik ember beszív, a másik nem veheti el tőle (feltéve, ha elég növény van a szén-dioxid lekötésére). A már említett tanulmányban felsorolt 11 közjószág - lényegében függetlenül attól a karakterétől, hogy az anyagi világban, vagy társadalmi dimenzióban értelmezhető,- valamennyi tiszta közjószágnak tekinthető.

Tekintettel a közjavak meghatározó jellemzőire, a kínálatukat tehát nem lehet biztosítani a piaci mechanizmusokon keresztül. Szabadpiac esetén a magánjavakat piaci tranzakciókon keresztül állítják elő, ám ezek a mechanizmusok nem működnek jól közjavak esetén, mivel a fogyasztók miközben nem zárhatók ki a közjószágok hasznainak élvezetéből, ám nem érdekük azokért fizetni. Ez jellemzően a potyautas jelenséghez vezet, amikor is mindenki elvárja, hogy előállítsák az adott jószágot, de senki sem hajlandó fizetni érte. Ha azonban a közjavak előállítói (termelők) nincsenek ösztönözve azok termelésére, akkor kínálati hiány alakul ki a piacon. Az agrárágazaton keresztül képződő közjavak kínálati oldalán a mezőgazdasági termelők valódi piaci szereplőként kevés ösztönzést kapnak a közjavak előállítására. Ez, és a túlfogyasztásra való hajlam kölcsönhatása eredményezi a közjavakkal való ellátottság alacsony szintjét, és ezért a társadalmi igényekkel arányos szintű ellátás érdekében állami (az agrárpolitika döntési szintje miatt EU-s) beavatkozásra van szükség. Ugyanakkor igaz, hogy az állami beavatkozás nem mindig szükséges a mezőgazdaság által biztosított közjavak ellátásához. Egyes közjavak létrehozása ugyanis a gazdaságilag életképes tevékenységek mellékhatásaként vagy a gazdálkodó gazdasági érdeke, illetve altruista magatartása következtében is megvalósulhat. Mindezek az összefüggések tették indokolttá az EU KAP intézkedésein keresztül a közjószágok biztosításának közvetlen és közvetett ösztönzését.

A KÖZJAVAK LÉTREHOZÁSÁNAK ELEMEI A(Z ÚJ) KAP-BAN

Az európai agrárgazdálkodókat és szövetkezeteiket tömörítő COPA és COGECA már 2008. évi kongresszusán foglalkozott a 2013 utáni KAP irányaival, és egy kiadványában (COPA-COGECA,2009) összefoglalta az agrárágazati tevékenységgel összefüggő közjavakat. A dokumentum 3. oldalán az akkor, és jelenleg érvényes agrárpolitikai intézkedésekkel összefüggésben az agrárpolitika

révén nyújtott közjavakat (közjószág jellegű javakat) a KAP két pillére alapján a következőképpen azonosította:
„I. Az első pilléren keresztüli, piaci eszközökön és közvetlen kifizetés rendszeren nyugvó, gazdálkodási tevékenységet támogató intézkedéseken keresztül a köz számára biztosított haszon/előny (benefits for public):
• Élelmiszer- biztonság 500 millió fogyasztó részére a termelési kapacitás fenntartása által az EU egész területén;
• Nagyobb piaci stabilitás a fogyasztók és a mezőgazdasági termelők számára,
• Fenntartható termelés, amely megfelel a világon a legmagasabb élelmiszer-biztonsági, nyomon követhetőségi, környezetvédelemi és az állatjóléti követelményeknek;
• A vidéki területeken a foglalkoztatás és a gazdasági életképesség megteremtése - közel 30 millió emberek talál munkát az elsődleges termelésben, és több, mint 40 millió az élelmiszeripar lánc további szakaszában;
• Az EU földterületének több mint háromnegyed részének művelése az EU-ban olyan módon, hogy az a vidéki lakosok, a látogatók és a turisták számára egy vonzó vidéki és változatos tájat nyújt.
II. A termelők fölhasználata révén - a KAP második pilléréből fedezett, célzott kifizetésekkel ösztönzött - önkéntesen szolgáltatott javak, amelyeket a KAP elmúlt reformjai jelentősen megerősítenek:
• A termelés fenntartása a kedvezőtlen adottságú területeken;
• A biodiverzitás fenntartása, például legelőterületek, vizes élőhelyek, tőzeges területek, száraz rétek, árkok, sövények, csalitok, tavak, száraz kőfalak, gyalogutak;
• Termelési rendszerek fenntartása, illetve beruházás alacsony nyereségű, magas természeti értékű területeken (pl. természetes legelők, erdészet);
• Termőföld- és víz-gazdálkodás, amely csökkenti az árvízek veszélyét, javítja a talajvíz tárolási kapacitást, fékezi tűzvészek lehetőségét;
• Új megújuló energiaforrások”

Az ágazat által nyújtott közjavak e megfogalmazása messze túlnyúlik az IEEP tanulmányban felsorolt – elsősorban anyagi természetű - közjavak körén, ami egyértelműen következik abból, hogy a dokumentum annak felismeréséből fakadt, hogy a társadalom szélesebb köre felé szükséges annak kommunikálása, hogy a KAP hatása messze túlnyúlik az agrárágazati termelés feltételeinek kedvezőbbé tételén, és a közös politika kiadásai - bár a gazdálkodók bevételeit javítják - de hatásuk a társadalom egészének javát szolgálják. Az első pilléres kifizetésekhez kapcsolódóan azonosított közjavak ugyanis nem- anyagi

természetűek, így a hatásspektrumuk is általánosabb, mint a környezeti elemekkel összefüggő közjavaké. Közjószág jellegük ugyanis – szemben az anyagi jellegűekkel – ritkán azonosítható az egyén szintjén, hatásuk jellemzően közösségi szinten értelmezhető. Mindezekkel összefüggésben lehet meghatározni azokat az intézkedéseket a közösségi agrárpolitikában, amelyek tehát közvetlen, vagy közvetett kapcsolatban állnak a közjavakkal.

Az 1. pilléres, ún. területalapú kifizetések esetében egyértelmű, hogy a jelenlegi szabályokban a kölcsönös megfelelés követelménye (azaz, hogy bizonyos köz-, állat- és növény-egészségügyi, illetve környezetvédelmi és állatjóléti előírások, illetőleg a jó mezőgazdasági gyakorlat szabályainak betartása a kifizetés feltétele), illetőleg a 2013 utáni tervezet szigorúbb- zöldítési- feltételei egyértelműen ösztönzik a közjavak megőrzését (pl. környezeti hatások) illetve megteremtését (pl. élelmiszerbiztonsági követelményeknek megfelelő élelmiszer-ellátás). Ugyanakkor ezek az előírások olyan többletköltséget jelentenek a gazdálkodásban, amelyet a piaci árban nem lehet érvényesíteni, így a termelők meg nem térített költségei által teremtett közjavak (pl. élelmezés- és élelmiszerbiztonság) haszonélvezői a mintegy „potyautas” fogyasztók.

Az egyes piaci szektorok szabályozása alapvetően a piaci torzulások korrekcióját szolgálja, így azok közjószág előállító funkciója a nem elhanyagolható fontosságú élelmezésbiztonságra korlátozódik. E körben speciális helyzetben van a zöldség-gyümölcs ágazat termelői együttműködésen alapuló szabályozása. Ezzel és a második pillérben szereplő termelői csoportok támogatásával összefüggő közjavakat illetően további szempontok figyelembe vétele szükséges.

A közjószágok egyik meghatározó elemeként fogadja el a szakirodalom azt, hogy e javakból a társadalom egyetlen tagja sem zárható ki, illetve a kizárás mértéke korlátozott. Másként fogalmazva a közjavakból való részesedés, bár számos esetben egyéni szinten valósul meg, mégis feltételezi valamely közösség létét, hiszen a kizárás lehetőségét vagy korlátozását is csak közösség léte esetén lehet értelmezni, ráadásul mind a tiszta, mind a vegyes közjószág esetén a kizárás lehetetlensége mellett az így értelmezett közösség tagjai között a másik elem - a rivalizálás- tekintetében is érdemi versengés a közjavakért nincs.

Ilyen értelemben tehát az egyén által teremtett - egyénileg és közösségben élvezhető- környezeti javak mellett a közösség által teremtett, és ugyancsak egyénileg és közösségben élvezhető javak között lényegi különbség nincs, azaz a KAP második pilléréből támogatott intézkedések közül a II. és a IV. tengely alá tartozó intézkedések, továbbá az I. pillér előbb említett termelői csoport támogatása olyan javakat generál, amelyeknek társadalmi hasznossága elvileg

meghaladja a magánjavak szintjét. Ez a II. pilléres intézkedések kapcsán, amelyek lényegében az IEEP tanulmányban meghatározott közjavakkal állnak összefüggésben, lényegében evidenciaként tekinthető. A IV. pilléres, LEADER intézkedések és a termelői csoport intézkedés kapcsán ugyanakkor felvetődhet az a megközelítés, hogy az ezáltal képződő anyagi javak végső soron magánjavak szintjén realizálódnak, tehát kvázi a piaci mechanizmus részeként kell kezelni. Mi teszi ugyanakkor e csoportot mégis mássá, mint a magánjószág?

A KÖZÖSSÉGEK SZEREPE A KÖZJAVAKBAN

A közjavak esetében – noha az fogalmilag nem valódi piaci kategória – nem tekinthetünk el attól, hogy piaci szereplők oldaláról is vizsgáljuk. Kimondható ugyanakkor, hogy a közjavak előállítója és fogyasztója nem (feltétlenül) azonos. Ezt jól tükrözi a klubjavaktól a tiszta közjavakig terjedő skálája is. Ebből következően a második pilléres intézkedések vizsgálata során egyértelművé kell tenni, hogy annak közjószág jellege az előállító és a fogyasztó oldaláról történő egyidejű vizsgálattal igazolható. Ennek értelmezéséhez ugyanakkor a versengés és kizárás tényezői mellett a nyilvánosság faktorát is indokolt figyelembe venni. A tiszta közjavak esetében alapvető elvárás a hozzáférhetőség nyilvánosságának magas szintje.

A környezeti közjavak esetében (levegő-, víz-, talaj-, táj-, klímavédelem stb.) a közjavak előállítója maga is fogyasztója az előállított javaknak, ám ehhez szükséges az előállító bizonyos fokú altruista magatartása, hiszen a költsége – ugyan éppen a II. tengelyes támogatások révén, de - csak részben (korlátozottan kompenzációs jelleggel) térül meg. Az említett javakhoz való hozzáférés ugyanakkor a társadalom egészét érinti, és a kizárás mentesség mellett az is egyértelmű, hogy a hozzáférés nyilvánossága teljes mértékű.

A LEADER intézkedésekkel kapcsolatos javak közhaszon jellege összetettebb kérdés. A LEADER megközelítés, mint módszer önmaga egy korlátozott mértékű önként szerveződő területi közösség közös döntése által meghatározott fejlesztési prioritások meghatározását és elősegítését jelenti. A LEADER a terület társadalmi-gazdasági szereplőinek együttműködését ösztönzi az olyan javak és szolgáltatások létrejötte érdekében, amelyek a lehető legnagyobb hozzáadott értéket biztosítják a terület fejlesztése, mint közösségi cél érdekében. A módszer jellemzői között meghatározó elem a köz- és a magánszféra intézményesült partnersége, amely a helyi akciócsoportokon keresztül valósul meg. Ezeknek a csoportoknak legfontosabb feladata, hogy megvalósítsák a terület szociális és gazdasági ágazataiból kialakuló helyi érdekcsoportok egyensúlyát és megfelelő képviseletét. A helyi akciócsoportok munkájának fókuszában tehát olyan

értékeknek, így fő célként a vidéki térségek életképessége növelésének kell megjelennie, amelyeket az említett IEEP tanulmány, illetve a COPA-COGECA kiadvány a köz javát szolgáló elemnek tekint. Az ennek eredményeképpen fizikailag létrejövő javak ugyanakkor magánjavak, és ezért azok önmagukban nem, csakis a közösségi célok teljesülése tekinthetők közjavaknak. A közjószág jelleget tehát e tekintetben a klubjavak szintjén és abban a dimenzióban kell, illetve lehet vizsgálni, hogy a LEADER eljáráson belül az adott jószág, illetve szolgáltatás milyen mértékben járult hozzá a közösségi prioritásokban meghatározott célok (pl. munkahelyteremtés, helyben tartott értékek növelése, kapcsolódó fejlesztések elősegítése stb.) nyilvánosság melletti teljesüléséhez. Amennyiben ez teljesül, akkor az nem pusztán a magánszemély, hanem a köz javát is szolgálja és mivel e tekintetben a”fogyasztók”-at illetően a kizárás mentesség kritériuma egyértelműen érvényesül, így a közjavak egy speciális formájának tekinthető.

Hasonló összefüggések alapján vizsgálható a termelői együttműködésekkel összefüggő kérdéskör is. A termelői együttműködések ösztönzésének célja a termelők piaci kiszolgáltatottságának „orvoslása” (EU Bizottság, 1997), ami önmagában arra utal, hogy a uniós szinten fogalmazódik meg, hogy a közpénzek felhasználása valamilyen formában a piac nem tökéletes (ideális) működésének a korrekcióját szolgálja.

Ahhoz, hogy torzulásmentes legyen a piac, a TÁRKI kutatói (Csaba Iván – Tóth István György 1999) szerint legalább két feltételnek kell egyidejűleg teljesülnie:
• a piaci szereplőknek kölcsönösen el kell fogadniuk az árat (ez magában foglalja, hogy az adott termék vagy szolgáltatás piacán kellően sok szereplő legyen, és az egyes részpiacokon ne legyenek leküzdhetetlen belépési korlátok);
• a piaci szereplők egyike sincs - a vásárlóerőbeli különbségek kivételével – erőfölényben a másikkal. (E feltétel hiányában pl. a partnerek egyikénél hatékonysági veszteség léphet fel akkor, ha nem gazdasági eszközökkel kikényszerített diszkrimináció érvényesül.)
E két peremfeltétel nem teljesülésén túl piaci elégtelenségek fordulhatnak elő
• külső gazdasági hatások (externáliák) érvényesülése következtében, az ilyen hatások feltételezése szolgál indokként leggyakrabban a kormányzati beavatkozásokra.
• közjavak jelenléte esetén vagy
• akkor, ha egy bizonyos jószágból előállított mennyiség minden szintjén vagy a kelleténél nagyobb spektrumon belül meghaladják az átlagköltségek a határköltségeket.

A torzulásmentes piaci mechanizmus összetevőinek komplexitása jól mutatja, hogy köz javát szolgáló allokációs rendszerek e tényezőket kölcsönhatásukban tudják kezelni. Így értelmezve a hivatkozott 952/97-es Tanácsi rendelet üzenetét azzal, hogy a termelők kiszolgáltatottságát a piac strukturális hiányosságaként közpénz felhasználásával csökkenteni kívánja, lényegében azt, hogy ez a kiszolgáltatottság mérséklődjön, társadalmi cél - másként fogalmazva közcél - rangjára emeli. Ilyen értelemben a közhaszon szűkebb értelemben (klubjavak szintjén) maga a termelők számára torzulásmentesen elérhető piac, tágabb értelemben az, hogy a fogyasztók teljes köre mennyiségileg és minőségileg szélesebb választékhoz juthat. Ez a közösségi haszon jelenik meg a COPA-COGECA említett kiadványában is és ez az alapja annak, hogy a az új KAP vidékfejlesztési eszközei között is helyet kap a termelői összefogások ösztönzése. Természetesen további pozitív elemet jelent a termelői közösségek támogatásán keresztül az is az állam – és a közjó - szempontjából az, hogy a termelői közösségek szövetkezeti elveken nyugvó önkontrollja révén átláthatóvá teszi az anyagi javak piaci kapcsolatait, így kizárja az árnyékgazdaság beépülését a rendszerébe, ami az állami bevételek - mint közhaszon - szempontjából előnyt jelent.

SZÖVETKEZET, MINT KÖZHASZON

Miként arra a korábbiakban az IEEP tanulmány nyomán is már utaltam, a közhaszon létrehozásában gyakran a létrehozó altruista magatartása játssza a főszerepet. Ennek a humán tényezőnek a szükségessége okszerűnek tekinthető, hiszen a közjavak létrehozásánál a magánjavakhoz fűződő érdekek háttérbe szorításának kell megtörténnie. Ezért a közhaszon, a közjavak vizsgálata során a szövetkezetnek, mint az altruista magatartás megvalósulási keretének a szerepét a közjó teremtésében külön is vizsgálni indokolt.
A szövetkezet létrejöttének az indítéka mindig egy-egy gazdasági szükséghelyzet, amit ha öntudatosan és reálisan fognak fel az érdekeltek és képesek arra, hogy bizonyos önkorlátozásokat felvállalva - azaz altruista magatartással - segítsenek magukon, akkor kialakulhat a szervezet. A szövetkezeti önkorlátozás azonban nem öncélú, és nem korlátlan, mivel a szövetkezet lényegi sajátossága, hogy a magántulajdon minden előnyét kívánja összekötni a testvériség szellemével és a kölcsönös segítség eszméjével. A szövetkezetek nemzetközileg elfogadott alapelvei és értékei éppen ezért ennek az egyensúlynak kereteit adják meg. A Szövetkezetek Nemzetközi Szövetségének honlapján közzétett, Manchesterben 1995-ben megújított szövetkezeti alapelvek és értékek (ICA, 1995) ezért irányt mutathatnak a szövetkezeti rendszerek és a közjavak viszonyának megítélésében.

„1. Alapelv: Önkéntes és nyitott tagság
A szövetkezetek önkéntes szervezetek, melyek nyitva állnak – nemi, társadalmi, faji, politikai, vagy vallási megkülönböztetés nélkül – mindenki számára, akinek hasznára lehetnek szolgáltatásai, és aki elfogadja a tagsággal járó felelősséget.
2. Alapelv: Demokratikus tagi ellenőrzés
A szövetkezetek a tagok által ellenőrzött demokratikus szervezetek, a tagok tevékenyen résztvesznek a vezetés és a döntéshozás folyamatában. Férfiak és nők választott képviselőként, a tagságnak felelősek. Az elsődleges szövetkezetekben a tagok egyenlő szavazati jogokat élveznek (egy tag-egy szavazat) és a más szinten működő szövetkezetek is demokratikusan szerveződnek.
3. Alapelv: A tagok gazdasági részvétele
A tagok igazságosan járulnak hozzá a szövetkezetük vagyonához és azt demokratikusan ellenőrzik. Rendszerint a szövetkezet tőkéjének legalább egy része a szövetkezet közös tulajdonát képezi. A tagság feltételeként előírt nagyságú jegyzett tőke után – ha erre egyáltalán sor kerül – a tagok általában korlátozott mértékű ellenszolgáltatásban részesülnek. A többletet az alábbi célok bármelyikére fordítják:
- szövetkezetük fejlesztésére, lehetőség szerint tartalék-alapok képzésével, aminek legalább egy része oszthatatlan;
- a tagok részesedésére, a szövetkezettel bonyolított közreműködésük arányában;
- és más, a tagság által jóváhagyott tevékenységekre.
4. Alapelv: Autonómia és függetlenség
A szövetkezetek a tagok által ellenőrzött autonóm, önfenntartó szervezetek. Amennyiben megállapodást kötnek más szervezetekkel, beleértve a Kormány hatáskörébe tartozókat is, vagy külső tőkeforrásokat használnak fel: mindezt csak olyan feltételek mellet tehetik, hogy egyidejűleg biztosítják a demokratikus tagi ellenőrzését és a szövetkezeti autonómia fenntartását.
5. Alapelv: Oktatás, képzés és tájékoztatás
A szövetkezetek olyan oktatást és képzést nyújtanak tagjaiknak, választott képviselőiknek, vezetőiknek, valamint alkalmazottaiknak, aminek alapján azok hatékonyan hozzájárulhatnak szövetkezetük fejlesztéséhez. A szövetkezetek tájékoztatják a nyilvánosságot, különösképpen a fiatalokat és a közvéleményalakítókat a szövetkezeti összefogás jellegéről és előnyeiről.
6. Alapelv: Együttműködés a szövetkezetek között
A szövetkezetek helyi, nemzeti, területi és nemzetközi együttműködés révén szolgálják a leghatásosabban tagságukat és erősítik a szövetkezeti mozgalmat.
7. Alapelv: Közösségi felelősség
A szövetkezetek tagjaik által elfogadott elvek alapján közösségük folyamatos és

tartós fejlődésének a fenntartásán munkálkodnak.”
Az alapelvek érvényesítése mellett a szövetkezetek értékrendjét a szövetkezeti értékek határozzák meg. Az említett honlapon ezt a következők szerint határozzák meg:
„A szövetkezetek az önsegély, az egyéni felelősség, a demokrácia, az egyenlőség, a méltányosság és a szolidaritás értékeire épülnek.. Az alapítók hagyományaira épülve a szövetkezeti tagok hisznek az őszinteség, a nyitottság, a társadalmi felelősségvállalás és a másokról való gondoskodás az etikai értékeiben.”

A szövetkezeti identitás e két alapja ad összevetési lehetőséget annak megvizsgálására, hogy ezek milyen viszonyban vannak a társadalmi szinten értelmezett közjószágokkal. Ez a szint természetszerűleg magában kell, hogy foglalja az anyagi és nem anyagi javakat, beleértve a társadalmi lét elvont kategóriáit is. Az alapvető - társadalmi szinten érvényesülő - javak megközelítése eredetileg Rawls igazságossági elméletének (Rawls,1997) a része, amelyben egy társadalom igazságos intézményeinek a felállítására meghatározására törekszik. Ebben az elméletben az alapvető javakkal való rendelkezés csak az egyik felállítandó igazságos alapelv része. Rawls ezen alapvető javaiból kiindulva sokan megpróbálták megadni az alapvető emberi javak listáját. Az alapvető javak összeállításában végülis napjainkra megfigyelhető az a tendencia, hogy az anyagi javak mellett egyre nagyobb hangsúllyal szerepel a környezet védelme, az emberi jogok, a közéletben való részvétel vagy az egyenlőség és szabadság. Ha ezeket az alapvető javakat immár úgy tekintjük, mint a társadalmi közjó alapelemei, akkor a szövetkezetek tekintetében meg kell, hogy állapítsuk, hogy a szövetkezeti identitás alapjául szolgáló alapelvek és értékek jelentős hányadban egybeesnek, vagy igen közelállóak az alapvető javakkal, illetve azok tartalmával. Ez adott alapot a HANGYA részére, hogy az alaptörvény előkészítésének szakaszában kezdeményezze – sajnos sikertelenül - az alaptörvény nyilvánítsa ki: „a társadalmi közhaszna alapján az egyének önkéntes szövetkezeti együttműködése különös értéket képvisel.”

E kezdeményezés aktualitását az is adja, hogy hazai közvélekedés (és sajnos gyakran a szakmai is) részben az erőszakos kollektivizálás, részben az 1990 után bekövetkezett – és a nemzetközi szövetkezeti rendszer szerves fejlődésének szerves jellegét figyelmen kívül hagyó- szabályozási változtatásai az altruista magatartáson alapuló szövetkezet valódi lényegét elfedte, összemosva a kizárólag a magánjavakra koncentráló gazdasági társasági formával. (Szabó Zoltán – Szeremley Béla, 2010) A társadalmi haszon, azaz hazánk nemzetközi

versenyképességének egyik kulcskérdése tehát azoknak a társadalmi erőforrásoknak az újbóli aktivizálása, amelyeket az altruista magatartáson alapuló, a szövetkezetek nemzetközileg elfogadott elvein és értékein nyugszanak, aminek érvényesülése érdekében és alapján a szövetkezetek hazai törvényi szabályozása nélkülözhetetlen.

FORRÁSMUNKÁK

(1) European Commission, (Bruxelles) 2010: The Common Agricultural Policy after 2013, Public debate 30. old.; (2) Cooper, T.- Hart, K. - Baldock, D. (Institute for European Environmental Policy: London, 2009): The Provision of Public Goods Through Agriculture in the European Union, Report Prepared for DG Agriculture and Rural Development, Contract No 30-CE-0233091/00-28. 1-28 old.; (3) COPA-COGECA (Bruxelles) 2009: The future of the CAP after 2013. 3. oldal ; (4) EU Bizottság (Bruxelles) 1997: Council Regulation (EC) No.952/97 of May 1997 on producer groups and associations thereof OJ L 142,2.6.1997, p.30-39; (5) Csaba I. – Tóth I.Gy. (szerk.) 1999:: A jóléti állam politikai gazdaságtana. Osiris Kiadó-Láthatatlan Kollégium, Budapest.19. old.; (6) ICA (Geneve) 1995: Co-operative indentity, principles & values. http://ica.coop/en/what-co-op/co-operative-identity-values-principles ; (7) Rawls, J., 1997: Az igazságosság elmélete. Osiris Kiadó, Budapest. (8) Szabó Z.- Szeremley B., 2010: Szövetkezésben az erő. http://www.hangyaszov.hu

(A cikk megjelent a Gazdálkodás c. folyóirat 2013. évi 3. számában a 239-248 oldalon)